

KARL POPPER POSTPOZITIVIZM VAKILI SIFATIDA

Sherboev Muxriddin Azimmurod o'g'li

Toshkent davlat stomatologiya instituti

ijtimoiy fanlar bioetika kursi bilan kafedrası assistenti,

O'zbekiston, Toshkent. Elektron pochta: msherboboev@bk.ru

Annotatsiya: Har qanday falsafa bilan shug'ullangan faylasuf qarashlarida borliq, uning mohiyati, bilish va undagi o'ziga xoslik va mantiq masalasi, albatta, aks etadi. Chunki, bunga sabab har bir inson hayoti bilan bog'liq bo'lgan bu uch muammo hamma uchun birdek ahamiyatli. Buni Karl Popper ijodida ham kuzatish mumkin. Biz ushbu maqolada K.Popperning falsafiy pozitsiyasiga murojaat qilamiz.

Аннотация: Во взглядах любого философа, занимающегося философией, определенно отражаются существование, его сущность, познание и вопрос о его единственности и логичности. Потому что эти три проблемы, связанные с жизнью каждого человека, одинаково важны для всех. Это можно наблюдать и в работах Карла Поппера. В данной статье мы обращаемся к философской позиции К. Поппера.

Abstract: In the views of any philosopher engaged in philosophy, existence, its essence, knowledge and the question of its uniqueness and logic are definitely reflected. Because these three problems related to the life of every person are equally important for everyone. This can also be observed in the work of Karl Popper. In this article, we turn to K. Popper's philosophical position.

Kalit so'zlar: Falsafa, bilish, ilmiy bilish, bilim, pozitivizm, neopozitivizm, postpozitivizm.

Ключевые слова: Философия, познание, научное познание, познание, позитивизм, неопозитивизм, постпозитивизм.

Key words: Philosophy, knowledge, scientific knowledge, knowledge, positivism, neopositivism, postpositivism.

K.Popper F.Bekon va R.Dekartning insonning aqlu idroki va bilish qobiliyati haqidagi qarashlarini «soxta epistemologiya» deb ataydi. Chunki insonning aqlu idroki cheklangan, u «hech narsani bilmasligini biladi», xolos. Qolganlari aqlning takabburligidir. Shuning uchun ham Popper haqiqatni talqin qilishda avtoritet bo'lishga da'vogar har qanday ta'limotga shubha bilan qarash lozim, deb ta'kidlaydi. Buning sababi nimada? Ta'kidlash joizki, «hozirgi paytda fan falsafasi bilan shug'ullangan ba'zi olimlar fan rivojlanishi kumulyativ (to'plovchi) jarayon emas, degan fikrga qo'shiladilar»[1.30-35]. Fan tarixida, shu jumladan, uning ayrim sohalari tarixida ham shunday davrlar bo'lganki, yillar davomida yig'ilgan bilimlarni: nazariyalar, tamoyillar, asos soluvchi qoidalarni qayta ko'rib chiqish sodir bo'lgan.

Rasional tanqid tamoyilini ilgari surgan Karl Popper verifikasiya tamoyili orqali har qanday mohirona qurilgan nazariyaga uni tasdiqlovchi empirik dalillar topish qiyin emas, deb hisoblaydi. Lekin haqiqiy ilmiy nazariyalar murakkabroq tekshirishlarga bardosh berishi lozim. K. Popperning fikriga ko'ra, Vena to'garagi a'zolari ilgari surgan

verifikasiyalashtirish ilmiylikning asosiy belgisi (mezoni) bo'lib xizmat qila olmaydi. Ilmiy nazariyalarni chegaralash (demarkasiyalash) ning asosiy belgisi bu falsifikasiyalashtirish, ya'ni fanga tegishli bo'lgan har qanday nazariyani rad qila olish, noto'g'riligini isbotlab berish mumkinligidir.

«Haqiqiy fan rad etilishdan qo'rqmasligi lozim, - deydi K. Popper: -rasional tanqid hamda faktlar yordamida doimiy tuzatilishi ilmiy bilishning mohiyatidir» [2.241-242]. Faylasuf ilmiy bilimning harakatchan konsepsiyasini tavsiya qildi: ilmiy bilim bu – taxminlar ya'ni, gipotezalar va ularning raddiyalari uzluksiz oqimidir. Ilm-fan taraqqiyoti natijasida faqat «eng kuchli nazariyalar» saqlanib qolishi lozim, lekin ular mutlaq haqiqat bo'la olmaydi. Har qanday bilim taxminiy, nisbiy tavsifga ega, uning har qanday qismidan shubhalanish mumkin va har qanday mazmun tanqid uchun ochiq bo'lishi lozim.

Shunisi xarakterliki, agarda K. Popper uchun tanqidiylikning qarama-qarshiligi bo'lmish aqidaparastlik (dogmatizm) fanni soxta fanga aylantirsa, T. Kun uchun ilmiy faoliyatning zaruriy sharti – muayyan turdagi aqidaparastlik yaxshi tasdiqlangan va samarali qarashlar tizimiga qat'iy mosligidir. T. Kunning nuqtai nazariga ko'ra, «fanning uzoq muddatli tinch rivojlanishi qisqa muddatli g'alayon va fandagi inqiloblar davri bilan almashadi, bunda paradigmalari, olamning ilmiy manzarasi o'zgaradi» [3.50].

Falsifikasiya talabining mohiyatidan Popper ta'limotining tanqidiy xususiyati kelib chiqadi. Mantiqiy pozitivistlar asosan ilmiy bilim strukturasi o'rgandilar, uning rivojlanishini tadqiq etish esa fan falsafasi muammolarini boyitdi. Poppening xulosasi «induksiya, ya'ni turli xil kuzatuvlar natijalarini umumlashtirilishiga asoslangan xulosadir. U ruhiy omil ham, kundalik hayotiy hodisa ham, ilmiy faoliyatning omili ham emas». Fanda dalil va kuzatuvlarni tasdiqlash, induksiyaning bazisi sifatida emas, balki nazariyalarni tekshirish va inkor etish falsifikasiyaning muqim sifatidir. Dalil va kuzatuvlar gipotezani shakllantirish uchun imkon yaratadi, lekin gipoteza ularni umumlashtirmaydi. Nazariyotchilar dalillar asosida gipotezani falsifikasiyalashtirishga urinadilar. Chunki falsifikasiya qiluvchi xulosa deduktiv harakterga ega.

Popper konsepsiyasini yaxshiroq tushunish uchun uning mantiqiy pozitivizm metodologiyasidan farqli tomonlarga diqqat qaratish maqsadga muvofiqdir.

Mantiqiy pozitivizm hissiy bilishni mutlaqlashtiradi. Popper esa bilimga turli usullar bilan erishish mumkinligini e'tirof etadi. Kuzatuv, Popper fikriga ko'ra, tashqi ta'sirlarni oddiygina qayd qilish emas, balki gipoteza va nazariyalarni faol tekshirishdir, shuning uchun u nazariy farazlar bilan to'ldiriladi.

Mantiqiy pozitivistlar demarkasiya mezoni sifatida verifikasiyani, Popper esa falsifikasiyani qabul qilgan. Unda fan va metafizika orasidagi farq aniq ifodalanmagan. Popper fan rivojiga metafizikaning katta ta'sir ko'rsatganini tan oladi. «Mantiqiy pozitivistlardan farqli ravishda, Popper ba'zi an'anaviy metafizik fikrlardan yiroq bo'lib, «uch olam» metafizik konsepsiyasini yaratdi»[4.74].

Mantiqiy pozitivistlar fanning asosiy usuli sifatida induksiyaning, ya'ni xususiy dalillardan, yakka-likdan umumlashtirishga ko'tarilishni qabul qilar edilar. Popper esa, induksiya usulini rad etdi. Uning usuli sinash va adashish bo'lib, u faqat deduktiv mulohazalarga asoslangan. Mantiqiy pozitivistlar kumulyativizmni e'tirof qildilar, ya'ni

ularning fikricha, bilish jarayonida har qanday keyingi qadam oldingi natijalarning umumlashtirilgan xulosasidir. Popper fikriga ko'ra bilimni rivojlantirish modeli kumulyativ emas edi. U hech qanday bilim to'planishini tan olmaydi.

«Mantiqiy pozitivizm vakillarining muxim metodologik vazifasi fan tilini tahlil qilish, ilmiylikning aprior»¹² standartlarini aniqlashdir. Popper esa, o'z metodologik konsepsiyasining vazifasini bilim rivojini tahlil qilishda ko'rgan. Fan tilining mantiqiy tahlili konsepsiyasi kamroq ilmiy ahamiyatga ega. Poppening metodologiyasi mantiqdan «boshqa tomonga» burildi, biroq fanning tarixiy taraqqiyotini inkor etmadi.

Fan falsafasining rivojlanish tendensiyasi mantiqiy pozitivizm tanqidga uchraganidan so'ng muayyan darajada Popper g'oyalarini rivojlantirish yoki tanqid qilish bilan bog'liq holda aks etdi. 1950-yillarning oxiriga kelib fan rivojlanishining falsafiy tahlili tarixshunoslik tomonidan yana bir kuchli impuls oldi. Fan tarixchilari, ilmiy bilimning pozitivistlar nazariyasiga tayanuvchi mutaxassislar uzluksiz kumulyativ shaklda namoyon bo'lishini tan oladilar, lekin fanning chinakam rivojlanishi silliq va to'g'ri chiziqli bo'lishi mumkin emasligini tushunib yetdilar. Ular fan falsafa, texnika va madaniyat bilan chambarchas bog'langan holda rivojlanishini va bu jarayonda kataklizma va tubdan o'zgarishlar mavjudligiga iqror bo'ldilar. 1930 yillarning oxirida pozitivizmning kumulyativizmi va empirizmiga birinchilardan bo'lib qarshi chiqqanlardan biri A.Koyre edi. Uning ilmiy izlanishlari XVII asr ilmiy inqiloblarining tahliliga bag'ishlangan bo'lib, «ushbu g'oyalarni qadr- qimmatiga yarasha baholash fan tarixi va falsafasining tadqiqotchisi amerikalik olim T.Kun ilmiy tadqiqotlarining natijalari chop etilganidan keyin boshlandi» [1.51].

Hozirgi davrda Poppening tanqidiy rasionalizm konsepsiyasi tarkibiga nafaqat falsifikasionizm, uch olam, sub'ektsiz gnoseologiya g'oyalari, balki muayyan darajada ochiq jamiyat konsepsiyasi ham kiradi. Ochiq jamiyatning xomaki loyihasi «Ochiq jamiyat va uning dushmanlari» asarida berilgan bo'lib, «Tarixiylikning qashshoqligi» asarida kengaytirildi va aniqlashtirildi. Popper ijtimoiy tashkilotlarni ikki turga: ochiq – liberal va demokratik hamda yopiq tashkilotlarga bo'ladi. Yopiq jamiyatga misol tariqasida ibtidoiy traybalizmni – qabilaviy separatizm (ajralib chiqishga intilish), qadimgi davr tiraniyalari, fashistlar va sho'rolar diktaturalarini yuzaga keltiradi. Ochiq jamiyat rivojlanishining asosiy usuli texnologiya va jamiyatni boshqarishdagi siljishlar orqali amalga oshiriladigan ijtimoiy injeneriya hisoblanadi.

Poppening tanqidiy rasionalizmi qanchalik konservatizmga qarshi yo'nalgan bo'lsa, shunchalik totalitarizmga (va shu kabi kommunizmga) qarshi yo'nalgan «sotsial-demokratik» falsafadir. Chunki u, avvalambor, o'zgarish usuli falsafasi edi, bu o'zgarish, zo'ravonlik yo'li bilan amalga oshiriladigan inqilobdan farqli o'laroq, insoniylik va aql miqyosining o'zgarishi sifatida baholanishi kerak.

¹² Apriori (lot. apriori, - «oldingi») - тажрибадан олдин ва ундан мустакил равишда олинган билим, яъни олдиндан маълум бўлган билим. Бу фалсафий атама Иммануил Кант туфайли билим ва мантиқ назариясида аҳамият касб этди. Билим ғояси тафаккур фаолиятининг ички манбаи ғояси билан боғлиқ априоридир. Билимни априори тан оладиган таълимот априоризм деб аталади. Априорнинг карама-қарши томони постериори (лот. апостериори - куйидагидан) - тажрибадан олинган билим (экспериментал билим).

Shuni nazarda tutmoq lozimki, Poppening tarix haqidagi konsepsiyasining «ochiq jamiyat» va «yopiq jamiyat» kabi asosiy tushunchalari A.Bergsonning «Axloq va dinning ikki manbai» asaridan olingan edi. Bergsonning fikriga ko'ra, yopiq jamiyat – «tabiat quchog'idan» endi-endi ajralib chiqqan jamiyatdir. Popper uchun ham bunday jamiyat sehrli tabular (taqiqlar) mavjudligiga ishonishga asoslanadi. Ochiq jamiyat, «tabularga tanqidiy munosabatda bo'lish va o'z qarorlarini o'zaro muhokama qilishni hamda o'z aqlari imkonlaridan kelib chiqqan holda qabul qilishni» o'rgangan insonlardan tarkib topgan. Bu jamiyat nafaqat rasional-tanqidiy, balki ichki jozibaga egadir.

Popper va neopozitivistlar o'rtasida kelishmovchiligining keyingi nuqtasi falsafaga munosabat masalasi edi. Popper fikricha, Vitgenshteynning «mantiqiy-falsafiy risola» ning ta'siri ostida Vena to'garagi nafaqat metafizikaga, balki falsafaga ham qarshi edi. Vitgenshteynning qarashlariga ko'ra, falsafaning haqiqiy vazifasi nazariyalarda emas, balki amaliy faoliyatda namoyon bo'ladi. Haqiqiy falsafaning vazifasi falsafiy bema'nilikni aniqlash va odamlarni mazmunli gapirishga o'rgatishdan iboratdir.

Popper ham Kant kabi «falsafa sohasida uzoq vaqtdan beri bahs-munozaralarni davom ettirganda, uning negizida hech qachon so'z bilan bog'liq muammo yo'q, lekin har doim ham haqiqiy muammolar mavjud»[5.141] deb tushundi. Poppening fikriga ko'ra, kamida bitta haqiqiy falsafiy muammo mavjud: «bular kosmologiya muammosi, olamni bilish muammosi, shu jumladan, biz va bizning bilimimiz bu olamning bir qismi sifatida muammo, deydi Popper. Falsafaning vazifasi koinotni va undagi joyimizni tanqidiy ravishda aks ettirish, bilim olish imkoniyatimizni, yaxshi va yomonni farqlash qobiliyatini shakllantirishdir, deydi Popper»[5.143].

Neyrat hamda Karnap singari Vena to'garagining radikal a'zolari «falsafa» va hatto «bilim nazariyasi» so'zlarini butunlay yo'qotishga ham moyil edilar, chunki ular falsafaning aslida kosmologiyaga hech qanday aloqasi yo'q deb tushunardilar.

K.Popper esa fikri butunlay boshqacha edi. U quydagicha yozgan edi: «olam faqat metafizik, shuning uchun falsafiy g'oyalar kosmologiyaning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatishi tabiiy»[5.143]. Faylasufning fikriga ko'ra, falsafa ilmiy maqomga ega bo'lmasa ham, o'ziga xos va mos ma'noga ega. Yirik falsafiy muammolarning mavjudligi va ularni tanqidiy muhokama qilish zarurati aslida ilmiy yoki kasbiy falsafaga yagona tayanch bo'lib xizmat qiladi. Falsafaning butun tarixiga sinchiklab qaraydigan bo'lsak, uning haqiqatni izlash tarixi bo'lganligiga guvoh bo'lamiz. Shu sababli ham, faylasuflarning maqsadi, qiymatlarni tahlil qilish emas deydi popper, balki qiziqarli va asosiy haqiqatlarni izlash, haqiqiy nazariyalarni izlab topishdan iborat bo'lishi lozim.

Neopozitivistlar esa empirik ilm-fan yoki sof mantiqdan tashqarida bo'lgan usul nazariyasi mavjudligini raz etdilar. Tilning mantiqiy tahlili sifatida esa bilish nazariyasini taklif qildilar. Vena kulubi vakillari quyidagi aniq izohni beradi: «bilish ta'rifga, tilga asoslangan bo'ladi. Shuning uchun bilimni o'rganish tilga aylanmog'i lozim. Shunday qilib, haqiqiy bilim nazariyasi – epistemologiya va metodologiyaning mavjudligi butkul rad etildi. Agar metodologiya, mantiq bo'lmasa, unda neopozitivistlarning fikriga ko'ra, u empirik fanning bir bo'laki bo'lishi kerak, masalan, olimlarning ish jarayonida xatti-harakati ilmi»[5.143]. Bu yondashuv Popporni induktiv fan yoki tabiiy metodologiya nazariyasini

ishlab chiqishga chaqiradi, ammo u induksiyani rad etadi. Shu sababli tabiatshunoslik metodologiyasini inkor qilib, epistemologiyani yoki ilmiy tadqiqot mantiqini ilmiy usul nazariyasi bilan aniqlaydi. Usul nazariyasi nafaqat ilmiy tushunchalarni mantiqiy tahlil qilish bilan, balki «empirik fanlar» usulini mantiqiy tahlil qilishdan iborat bo'ladi.

Popper «Hamma insonlar faylasuflardir», degan g'oyani ilgari suradi, shu bois faylasuflar hamma insonlar kabi haqiqatni topish uchun har qanday usullarni qo'llashlari mumkin. «Yagona falsafiy usul umumiy rasional muhokamaning usuli yoki tanqidiy tadqiqot va kundalik ongning barcha qarashlarini tekshirish usuli bo'lishi mumkin. Ushbu usulning maqsadi haqiqatga yaqinlashib, inson hayotiga kamroq yomon ta'sir ko'rsatadigan nuqtai nazarga erishishdir»[5.144].

Popper chegaralash mezonini joriy qiladi hamda ilm-fan boshqa barcha nazariy qismlardan emperik usuli bilan farq qilishini aytadi. Shuning uchun bilish nazariyasi emperik usul nazariyasi sifatida tavsiflanishi kerak edi. Ammo usul nazariyasi haqida, agar ular ilmiy tezislarning hech birini soxtalashtirishdan himoya qilsagina o'rnatilishi kerak bo'lgan muntazam metodologik qoidalar to'plami mavjudligi haqida gapirish mumkin. Soxtalashtirish – bu yuqori tartib qoidasi va boshqalar uni qo'llashni ta'minlashi kerak. Qoidalar orasidagi munosabatlar qat'iy deduktiv yoki mantiqiy emas, balki demarkatsiya mezonini qo'llash maqsadi bilan bog'liq.

Popper metodologik qoidalarni Konvensiya sifatida ko'rib chiqadi, ularni tanlov va munozaralarni tanqidiy o'rnatish bilan aniqlaydi va empirik fanga xos o'yin qoidalari sifatida tavsiflaydi. Ular, masalan, shaxmat qoidalaridan jiddiy farq qiladi. Popper bunday uslubiy qoidalarning ikkita misolini keltiradi:

Birinchisi ilmiy o'yin bo'lib, uning, oxiri yo'q. Hech qachon ilmiy tezislarning tekshiruvga muhtoj emasligini va to'liq tekshirilgan deb hisoblovchi har bir kishi o'yindan chetlatiladi.

Ikkinchisi agar ayrim gipotezalar ilgari surilgan bo'lsa va ular tekshiruvdan o'tgan hamda uning barqarorligini isbotlagan bo'lsa, uni «yetarli asoslarsiz» yo'q qilib bo'lmaydi. «Yetarli asos», bu farazni boshqa, yaxshi sinovdan o'tgan yoki bu farazning natijalaridan birining soxtalashtirilgan shakli bo'lishi ham mumkin.

XX asrning oxiri rasionalizm uchun u qadar yaxshi bo'lmagan davrlardan biri bo'ldi. Popperring tanqidiy rasionalizmi ham jamiyatning bir qismi uchun o'zining jozibadorligini yo'qotdi. Ochiq jamiyatning asosiy - qonun ustuvorligi g'oyasi - har qanday erkin insoniy jamiyat uchun katta ahamiyat kasb etdi. Popperring fikriga ko'ra, G'arbda ochiq jamiyatlar real mavjuddir. Boshqa tomondan, ular «barcha qachonlardir mavjud bo'lganlardan eng yaxshi, erkin va adolatli, o'zini o'zi tanqid ostiga oluvchi va islohotlarning o'zlashtiruvchisidir». Bu fikrlar yana bir bor «hozirgi vaqt va kelajak shunday chalkashib ketishi mumkinki, unda tanqid ostidagi tanqid qiluvchiga aylanadi va uning teskarisi bo'lishi mumkin» degan qoidaning to'g'riligini isbotlaydi. Demak, neopozitivizmni rasional va tanqidiy bartaraf etish jarayonida foydalaniladigan metodologiyaning kuchli va bo'sh tomonlari ustida yana bir bor atroflicha o'ylab ko'rish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Философия и интеграция современного социально-гуманитарного знания (материалы «круглого стола»)//Вопросы философии.- №7.- 2004, с - 30-35.
2. Поппер Карл. Логика и рост научного знания.-М., «Наука», 1983. С. 241-242.
3. Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики/Составление Д. Г. Лахути, В. Н. Садовского и В. К. Финна; перевод с английского Д. Г. Лахути; вступительная статья и общая редакция В. Н. Садовского; послесловие В. К. Финна. - М.: Эдиториал УРСС, 2000.- с 50.
4. Карл Поппер: Объективное знание. Эволюционный подход. - Перевод с английского Д. Г. Лахути. - М., 2002.- с 74.
5. Поппер К. Р. Предположения и опровержения: Рост научного знания: Пер. с англ. / К. Р. Поппер. — М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПЛ «Ермак», 2004. с.-141.
6. Chinpo'lat Minasidinovich Qurbonov, Sharif Safarovich Shaniyazov, Jaloliddin Bahromovich Nurfayziev, Muxriddin Azimmurod-o'g'li Sherboboev. (2020). O'RTA OSIYODA 19-ASR IKKINCHI YARIMIDAGI RUS IMPERARIYASINING GEOSIYOSIY VA IQTISODIY MANFATLARI. *PalArchning Misr arxeologiyasi jurnali / Egyptology* , 17 (7), 8521-8546. <https://archives.palarch.nl/index.php/jae/article/view/3636> dan olindi
7. Muxriddin Azimmurod O'g'li Sherboboev TANIKIY RATSIONALIZM ILMIY BILISHNING USLUBIY VAROITI SOSITIDA // Pedagogik fanlar bo'yicha akademik tadqiqotlar. 2021. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/critical-rationalism-as-a-methodological-means-of-scientific-knowledge> (ma'lumotlar obrashcheniya: 08.03.2023).